

BOHUSLÄNS MUSEUM

arkeologi

Program för
arkeologisk

kunskapsutveckling

BOHUSLÄNS

BOHUSLÄNS

BOHUSLÄNS MUSEUM

MUSEUM

BOHUSLÄNS

MUSEUM

MUSEUM

Rapport 2004:36

Program för arkeologisk kunskapsutveckling

Bohusläns museum
Rapport 2004:36

Program för arkeologisk kunskapsutveckling

Red Susanne Axelsson & Staffan von Arbin

Omslagsbild Pia Hansson

Grafisk form Lina Carlsson

Redigering Lina Carlsson

Rapport 2004:36

ISSN 1650-3368

Bohusläns museum

Box 403, 451 19 Uddevalla

Tel: 0522-65 65 00

museum@bohusmus.se

www.bohusmus.se

© Bohusläns museum 2005

Förord

Den arkeologiska verksamheten vid Bohusläns museum utgörs idag i huvudsak av arkeologisk uppdragsverksamhet, vilket även inkluderar undervattensarkeologi. Verksamheten ingår under samordningsområdet Kunskapsutveckling och övriga verksamhetsgrenar är kulturmiljövård, byggnadsvård, etnologi och ekologi. Detta samordningsområde ansvarar för att bredda och fördjupa kunskapen om regionens natur- och kulturarv samt dess historiska utveckling.

Inom ramen av den arkeologiska verksamheten har vi erfarit att det funnits ett behov av att arbeta fram ett program för den arkeologiska kunskapsutvecklingen – dels för att möta anspråken beträffande tydligare målsättningar för vår uppdragsarkeologiska verksamhet i Bohuslän, dels för att styra den interna kunskapsuppbyggnaden i det dagliga arbetet samt slutligen också för att skapa en utgångspunkt för vidare forskning utifrån olika teman. Föreliggande program skall ange inriktningen för den arkeologiska verksamheten inför framtiden. Dokumentet är inte en statisk produkt, utan arbetet med dess innehåll kommer årligen att diskuteras samt revideras.

Arbetet med Bohusläns museums program för arkeologisk kunskapsutveckling påbörjades av Roger Nyqvist. Därefter har Susanne Axelsson arbetat vidare med programmets innehåll och text. Susanne Axelsson och Staffan von Arbin har slutfört textbearbetningen och de har även stått för det redaktionella arbetet. Under arbetets gång har alla arkeologer vid avdelningen deltagit i diskussioner om programmets innehåll och bidragit med synpunkter, allt eftersom texten vuxit fram. Susanne Axelsson, Staffan von Arbin, Thomas Bergstrand, Oscar Ortman, Robert Hernek, Roger Nyqvist, Kristina Lindholm och Pia Claesson har bidragit med texter till programmet.

Ett stort tack till alla som deltagit i processen för utarbetandet av Bohusläns museums program för arkeologisk kunskapsutveckling!

Agneta Gustafsson
Samordnare/Kunskapsutveckling

Innehåll

kapitel 1.	
Inledning och syfte	9
kapitel 2.	
Bohusläns museum – en historik	11
Arkeologi och fornminnesvård i Bohuslän 1861–1976	11
Kulturminnesvårdens förändringar på nationell nivå	15
Landsantikvariefrågan på det regionala planet	16
kapitel 3.	
Nuläge	19
kapitel 4.	
Den arkeologiska verksamhetens inriktning	21
Föränderliga villkor	21
Teman och projekt	22
Bohusläns antikvarier, fornlämningar och artefakter	22
Regionala strukturer	23
Kulturmiljövård – reflektioner	26
Rituella platser och företeelser	28
Medeltid och historisk tid i Bohuslän	30
Landskapsarkeologi	33
Genus – livscykel	34
Metodutveckling inom västsvensk arkeologi och kulturmiljövård	36
kapitel 5.	
Framtiden	39
Referenser och litteratur	41

kapitel 1.

Inledning och syfte

Bohusläns museum har under de senaste 15 åren bedrivit en allt mer omfattande arkeologisk verksamhet, både i form av remissvar avseende plan- och bygglovsärenden och, i allt högre grad, i större och mindre exploateringsprojekt. För närvarande arbetar ett knappt 20-tal arkeologer vid museet, varav tolv är tillsvidareanställda.

Under våren 2003 publicerades Bohusläns museums samlade program för dokumentation och forskning (Bohusläns museum 2003: *Program för dokumentation och forskning*). Nämnade program är det övergripande ramverk inom vilket museets dokumentations- och forskningsverksamhet är inordnad – även den arkeologiska. I takt med den arkeologiska verksamhetens expansion har dock behovet av ett fördjupat program för arkeologisk kunskapsuppbyggnad vuxit fram, i syfte att bättre kunna tillvarata och utveckla den kunskap som den stora mängden undersökningar har givit upphov i. Dessutom har staten, i form av Riksantikvarieämbetet och länsstyrelserna, ställt krav på att ett sådant program skall finnas för alla arkeologiskt verksamma institutioner i landet.

Syftet med detta program är dels att bättre kunna tillvarata den kunskap som genereras inom museets arkeologiska verksamhet, dels att definiera de vetenskapliga ramar som vi vill jobba inom och de frågeställningar som vi vill arbeta med. Dessutom underlättas möjligheterna att använda och utveckla de kompetenser som finns inom den arkeologiska personalgruppen. På sikt kan verksamheten effektiviseras genom att programmets idéer används i undersökningsplaner och i rapporter som därigenom snabbt kan sättas in i sina vidare vetenskapliga sammanhang. Handläggningen av plan- och bygglovsärenden vitaliseras dessutom i och med att dessa arkeologiska "titthål" kan sättas in i ett större arkeologiskt sammanhang.

I Bohusläns museums dokumentations- och forskningsprogram diskuteras bland annat frågor om vad forskning är och hur museiforskning förhåller sig till forskning vid universiteten. Som en viktig skillnad framhålls bland annat att museiforskning *forskar på sina samlingar* (Bohusläns museum 2003:5). När det gäller arkeologisk forskning är det svårt att separera musei-

och universitetsforskning utifrån detta kriterium, eftersom i stort sett all arkeologisk forskning använder sig av ett arkeologiskt källmaterial i en eller annan form, oavsett om den pågår vid museer eller vid universitet.

I formuleringen av föreliggande program har vi lagt stor vikt vid att formulera oss kring de visioner som vi gemensamt, genom en rad möten i arkeologgruppen, har enats om. Visionerna har i sin tur mynnat ut i teman inom vilka de arkeologiska projekt som pågår eller är påtänkta ryms. Programmet skall inte uppfattas som ett statiskt dokument, utan snarare som resultatet av en pågående arbetsprocess, där verksamhetens mål, idéer och metoder ständigt diskuteras och omprövas.

kapitel 2.

Bohusläns museum – en historik

Arkeologi och fornminnesvård i Bohuslän 1861–1976

Uddevalla museum grundades 1861 på initiativ av Sällskapet X. Sällskapet, som var en allmän kulturell samtalsklubb, bestod av framstående personer i Uddevalla (Åberg 1998:130). Redan från början var gåvor av insamlade fornsaker och naturalier av stor betydelse för museets samlingar. Amatörarkeologers inventeringar och ytsamlade material kom också att spela en stor roll för kunskapsuppbyggnaden kring Bohusläns forntid. Denna inventeringsfas utgjorde ett slags passivt insamlande av arkeologisk kunskap, vilket innebar att Uddevalla museum i första hand stod som mottagare av uppgifter och fynd.

Bland lokala amatörarkeologer av betydelse kan särskilt Carlåhs, Hansson och Stalheim nämnas. De lokala amatörarkeologerna hade säkerligen inspirerats av Göteborgs arkeologiska museums omfattande fornminnesinventering under 1910- och 1920-talen. Denna inventering, som initierats av Johan Alin och George Sarauw har kommit att kallas "Göteborgsinventeringen". Resultatet av inventeringen presenterades i publikationen *Götaälvsområdets fornlämningar* (Alin & Sarauw 1923). Projektet innebar att ett stort antal icke-akademiskt utbildade arkeologer kom att engageras i inventeringsarbetet. Dessa personer, som företrädevis var utbildade folkskolelärare, kom på så sätt att vävas in i en organiserad verksamhet. Parallellt med boplatinventeringarna initierade den arkeologiska avdelningen vid Göteborgs museum i mitten av 1930-talet en hållristningsinventering i Kville, Bottna och Svenneby socknar. Denna inventering kom att bedrivas extensivt fram till 1955. Under 1960- och 1970-talen utförde Landsantikvariekontoret i Bohuslän vissa mindre kompletteringar (Fredsjö 1971).

De tidigaste inventeringarna av fornlämningar skedde emellertid redan på 1870-talet. Dessa inventeringar leddes av Hushållningssällskapet i Göteborg genom Oscar Montelius och Emil Ekhoff. Även Knut Stjerna hade tagit initiativet till en omfattande inventering i Bohuslän som utfördes under de första decennierna av 1900-talet, men med den skillnaden att den utfördes av utbildade arkeologer eller arkeologistudenter. Montelius och Ekhoffs

sammanställning av kända fornlämningar, liksom Stjernas inventeringar av nya boplatser, kan ses som de första moderna studierna av Bohusläns förhistoria.

Denna inventeringsverksamhet kom också att avspeglas i den forskning som bedrevs, vilken företrädesvis bestod av analyser av inventeringens spridningsbilder (Enqvist 1922) och frågor kring kronologiska problem (Fredsjö 1953). Det ytplockade material som inventeringarna gav upphov till kom att spela en stor roll ända fram till 1960-talet. Det var egentligen inte förrän de förhistoriska boplatserna fick ett starkare stöd i fornminneslagen under 1970-talet som de arkeologiska undersökningarna började att ge ett material av större omfattning. Det arkeologiska materialet blev då också möjligt att relatera till en arkeologisk struktur eller grävteknisk enhet.

Inventeringsfasen utgjorde ett första steg i kunskapsuppbyggnaden kring Bohusläns förhistoriska lämningar. Under denna period utfördes också undersökningar av gravfält och ensamliggande gravar. Detta skedde i ett passivt sammanhang, när de var i vägen för till exempel vägbyggen eller grustäkter. Denna passiva antikvariska verksamhet, som innebar att fornlämningar togs bort då de kom i konflikt med samhällsplaneringen, kom att präglade svensk arkeologisk verksamhet både nationellt och regionalt fram till länsantikvariereformen 1976. Denna reform innebar att kulturmiljövården blev en fråga för den fysiska riksplaneringen (Grundberg 2001:8). Kulturmiljövårdens roll i den fysiska riksplaneringen kom att stärkas ytterligare genom införandet av den särskilda arkeologiska utredningen 1989 samt kulturhistoriska förstudier inför miljökonsekvensbeskrivningar under 1990-talet.

En del mindre forskningsgrävningar genomfördes förvisso också i länet. Exempel på sådana är undersökningarna i Kungahälla 1955 inför Kungälv's 900-årsjubileum, liksom de mindre provgrävningar av tidigmesolitiska

boplatser som utfördes i mellersta Bohuslän vid mitten av 1970-talet.¹ Under 1980-talet grävde länsmuseum det som passade in i forskningsprofilen, det vill säga företrädesvis stenålder. Utbyggnaden av väg E6 till motorvägsstandard som återupptogs i slutet av 1980-talet innebar ett mer aktivt antikvariskt deltagande från länsmuseumets sida genom att personal från museet kom att delta i de nödvändiga undersökningarna. Även om den uppdragsfinansierade verksamheten har präglat Bohusläns museums arkeologiska verksamhet sedan dess har museet också fortsatt att bedriva renodlade forskningsundersökningar, både enskilt och i samarbete med andra institutioner.

Museets arkeologiska historia

- 1861 Sällskapet X grundar Uddevalla museum.
- 1955 Uddevalla stad åtar sig huvudmannskapet för Landsantikvariekontoret med förbehåll att landsantikvarien även skall arbeta som intendent vid Uddevalla museum.
- 1959 Uddevalla stad tillskjuter medel för att anställa en amanuens.
- 1976 Landsantikvariekontoret upphör och Uddevalla museum ombildas till stiftelsen Bohusläns museum.
- 1977 Bohusläns museum bildas och blir ett stiftelseägt regionalt ansvarsmuseum.
- 1984 Det nya länsmuseum invigs.
- 1989 Museet utvecklar egen uppdragsfinansierad arkeologisk uppdragsverksamhet.
- 2004 Ett 20-tal arkeologer är anställda inom den uppdragsfinansierade arkeologiska verksamheten.

De arkeologiska samlingarna

De arkeologiska samlingarna består av över 500 000 föremål, vilka är uppordnade sockenvis. Det är stor skillnad på den insamlade fyndmängden från de drygt 70 socknarna. En del socknar representeras endast av ett par föremål medan andra omfattar tusentals fynd. Denna regionala snedfördelning kan bero på olika saker som t ex socknarnas storlek och topografi, enskilda amatörarkeologers insamlande samt det nutida exploateringstrycket i form av infrastrukturella satsningar såsom byggandet av vägar, bostäder och industrier.

Innehållet i de arkeologiska samlingarna återspeglar även en förändring över tid. De äldsta föremålen, vilka samlades in under slutet av 1900- och början av 1900-talet, utgör enstaka, vackra ting som oftast inkommit som gåvor. I den äldsta katalogen från 1861 lades mycket stor vikt vid *vem* som skänkt föremålet – namn och titel på personen överordnades föremålets sakord. Fyndplatsen däremot omnämns oftast inte alls. Större utgrävningar var sällsynta och utfördes i så fall av enskilda forskare utifrån dessas olika forskningsinriktningar. Idag ökar samlingarna lavinartat på grund av att exploateringstrycket har ökat i regionen och genom att i princip alla fynd som framkommer vid arkeologiska utgrävningar inom landskapet Bohuslän fyndfördelas till museet.

I dagsläget består den största delen av samlingarna av slagen flinta i olika former, i huvudsak från stenålder. Även keramik från järnåldern och yngre rödgods från historisk tid är relativt välrepresenterat. Tidsmässigt ligger tyngdpunkten i samlingarna i stenålder och järnålder samt i omfattningsrika fyndsamlingar från medeltida–historiska kulturlager från städer. Under senare år har den maritima delen av samlingarna ökat med föremål från fartygslämningar och kulturlager under vatten. Dessa föremål har dels insamlats genom exploateringsgrävningar och dels lämnats in av sportdykare. Denna typ av fynd kräver oftast en större konserveringsinsats än övriga fyndkategorier innan de kan slutförvaras i magasinerna.

Forskningspotentialen är i det närmaste oändlig vad gäller material som insamlats under senare år. Det beror på att detta material har en mer utförlig och noggrann dokumentation än de äldre fyndsamlingarna, vilka oftast består av lösfynd med osäkra eller helt okända fyndkontexter. Tillstånd och kvalitet på dessa fynd är dock överlag bättre än de vanligen hårt fragmenterade fynd som inkommer från dagens undersökningar.

Kulturminnesvårdens förändringar på nationell nivå

Det systematiska inventeringsarbetet innebar en ökad mängd kända forn-lämningar, vilket i sin tur ställde nya krav på kulturmiljövården. Parallellt med den första fasen av den regionala kunskapsuppbyggnaden på 1920-talet utredde man på nationell nivå hur man skulle kunna bygga upp den antikvariska organisationen. Utredningen resulterade i ett förslag som innebar att nyinrättade landsantikvarier skulle bevaka riksantikvariens intressen regionalt (Grundberg 2001:73).

Det kom dock att dröja fram till 1933 innan formerna för landsantikvarietjänsterna utkristalliserades. Detta skedde då på museitjänstemännens initiativ i deras strävan att få en tydlig och professionell yrkesidentitet. Riksantikvarien Sigurd Curman kom att påverka landsantikvarietjänsterna så att dessa innefattade både kulturminnesvårdsuppdrag och rent museala uppgifter (Arcadius 1997:209ff). Denna uppdelning kom att bestå fram till länsantikvariereformen 1976. Fram till 1970-talets början kom den dubbla yrkesrollen att spela stor roll för hur den arkeologiska verksamheten bedrevs vid exempelvis Uddevalla museum/Landsantikvariekontoret i Uddevalla. Med den personal som fanns att tillgå var det svårt att utföra både de museala och de kulturvårdande uppdragen.

Det kom således att dröja till 1976 innan Curmans tanke om landsantikvariens dubbla roll, som både länsmuseumchef och Riksantikvarieämbetets regionala ombud i kulturminnesfrågor, övergavs. Diskussionerna startade redan i och med Ecklesiastikdepartementets utredning i mitten av 1960-talet (MUS 65). Utredningen, som utmynnade i ett förslag till omfattande förändringar av Riksantikvarieämbetets uppgifter, stötte på kraftigt motstånd. Förslaget kom därför att vila fram till 1972 innan det genomfördes. Genomförandet innebar en resursförstärkning till länsstyrelserna som skulle få huvudansvaret för den regionala kulturmiljövården. Det var alltså frågan om en tydlig decentralisering. Tanken var också att kulturminnesvården starkare skulle knytas till den fysiska riksplaneringen, som övervakades av länsstyrelsen (Grundberg 2001:83). Detta var genomgripande förändringar som innebar att kulturmiljöfrågan flyttades över från en museal sfär till en samhällsplanerande sfär.

Landsantikvariefrågan på det regionala planet

Under perioden 1930–1948 kom den regionala kulturmiljövården Bohuslän att bevakas av Göteborgs museum (senare Göteborgs Arkeologiska Museum). Detta skedde efter en överenskommelse mellan intendent Nils Niklasson och riksantikvarien Sigurd Curman (Gillberg 2001:181). År 1931 tog landshövdingen i Göteborgs och Bohus län initiativet till bildandet av ett kulturminnesråd. I detta råd ingick förutom landshövdingen intendenterna vid Göteborgs museers historiska och arkeologiska avdelningar. Till sekreterare valdes Olof Hasslöf, som kom att spela en betydande roll vad beträffar de etnologiska frågorna under 1930- och 1940-talen. Det dröjde fram till januari 1936 innan Kulturminnesrådet fick sina instruktioner från riksantikvarien. Under ett första skede kom rådet att koncentrera sig på senare tiders folkkultur eftersom Göteborgs och Bohusläns fornminnesförening på ett framgångsrikt sätt bedrivit fornminnesinventering. År 1946 tog rådet upp behovet av en akademiskt skolad yrkesman som skulle bevaka kulturminnesfrågor i länet. Den dittills rådande situationen, där sekreteraren utförde den största delen av arbetet, beskrevs som ohållbar.²

Diskussionen om landsantikvaretjänsten drog ut på tiden eftersom man inte kunde komma överens om stationeringsort. Bohusläns landstings förvaltningsutskott hade i november 1947 förordat Uddevalla. Utifrån de invändningar som kulturminnesrådet och andra instanser anförde verkar det ha varit framförallt utifrån geografiska hänsyn som Uddevalla förordades. I Kulturminnesrådets protokoll från ett sammanträde i september 1948 framgår det att man förespråkade en placering i Göteborg, då detta ansågs kunna ge synergieffekter beträffande möjligheten att utnyttja resurserna på Göteborgs museer. Även närheten till länsstyrelsen och andra myndigheter i Göteborg framfördes som tungt vägande skäl. När museet i Uddevalla fått nya lokaler och ordnat upp sina arkiv och samlingar skulle frågan om landsantikvariens placering tas upp igen.³

Under 1954 ombildades Bohusläns hembygdsförbund så att det kom att organisera alla föreningar i Bohusläns landstingsområde. Hembygdsförbundet kom samtidigt att överta huvudmannaskapet för landsantikvarien. Inga diskussioner kring Uddevalla museums arkivstatus eller dylikt fördes. Den 3 november 1954 tillstyrkte Kulturminnesrådet flytten av Landsantikvariekontoret till Uddevalla. Den 4 februari 1955 föreskrev Uddevalla stadsfullmäktige att landsantikvarien även förväntades vara intendent vid Uddevalla museum. Den 29 mars 1955 upplöses Kulturminnesrådet. Uddevalla museum och Landsantikvariekontoret kom att bedriva den kulturhistoriska verksamheten i Bohuslän fram till dess att museiföreningen upplöstes den 26 april 1976. Samtidigt beslöt man att upprätta stiftelsen Läns museet i Göteborgs och Bohus län.⁴ På detta sätt kom länsantikvariereformen att genomföras i Bohuslän.

Större arkeologiska undersökningar vid Bohusläns museum

1985–1994	Kungahällaprojektet
1988	E6 Stora Höga–Ljungskile
1991–1992	Undersökningar på Hallernaområdet i Stenungsund
1994–1996	E6 Ljungskile–Lerbo
1996–1997	E6 Lerbo–Torp
1996–1998	E6 Gläborg–Rabbalshede
1997–1999	Undervattensarkeologiska undersökningar i Marstrand
1998–2004	E6 Torp–Håby
2001–2002	Hogdal–Nordby
2001–2003	Naturgasledning Nordre Älv–Stenungsund
2003–2004	E6 Värmlandsbro–Hogdal

(E6-projekten i samarbete med Riksantikvarieämbetet UV Väst)

Undervattensarkeologi i f d Göteborgs och Bohus län

1938	Göteborgs Amatördykarklubb bildas, med målsättningen att upprätta en vrakkarta för Göteborgsområdet.
1949–1967	Göteborgs Amatördykarklubb och Sjöfartsmuseet i Göteborg utför undervattensarkeologiska undersökningar av flera fartygslämningar i Ulebergshamn.
1984	Amatörarkeologiföreningen Marinarkeologiska sällskapet, Göteborgskretsen bildas.
1986–1993	Undersökningar av ostindiefararen Göteborg genomförs av Stiftelsen Ostindiefararen Göteborg och Sjöfartsmuseet i Göteborg.
1989	Länsstyrelsen får beslutanderätt i frågor som rör fornlämningar under vatten.
1997	Bohusläns museum påbörjar undervattensarkeologisk verksamhet med anledning av exploateringar i Marstrands hamn.
2002	Från och med detta år har Bohusläns museum två tillsvidareanställda arkeologer som huvudsakligen arbetar med kulturmiljövård under vatten.

¹Dokumentations- och kulturminnesvårdsavdelningen.

Bohusläns museums arkiv: kapsel 013:M15:xx.

²Kulturminnesrådet i Göteborgs och Bohus län: Protokoll 1946–1956.

Bohusläns museums arkiv: kapsel 02:A:2.

³Ibidem.

⁴Bohusläns hembyggsförbund och landsantikvarien: Styrelseprotokoll 1967–1976.

Bohusläns museums arkiv: kapsel 01:A:3.

kapitel 3.

Nuläge

Bohusläns museum fungerar idag som ansvarsmuseum för kulturmiljövården i före detta Göteborgs och Bohus län. Den grundläggande uppgiften för museets kulturmiljöverksamhet är att vårda och bevara kulturarvet. Det är en uttalad målsättning att bredda och fördjupa kunskapen om regionens natur- och kulturarv samt historiska utveckling, med särskild inriktning på regionens kust- och gränsland samt världsarvet i Tanum. Sedan 1997 har Bohusläns museum, som en av få institutioner i landet, dessutom kompetens att utföra undervattensarkeologiska undersökningar. Ambitionen med denna verksamhet är att bredda och vidareutveckla denna specialkompetens och att tillgodose det regionala behovet av kulturmiljövård under vatten.

Bohusläns museums strategiska mål och verksamheter förhåller sig till en skiftande omvärld. Museet har att förhålla sig till såväl statliga och regionala direktiv som till mål och visioner uppsatta av stiftarna. När det gäller Bohusläns museums arkeologiska verksamhet förhåller sig denna till delvis andra aktörer än vad museet i stort gör – i första hand till länsstyrelsen, exploatörer och kommuner. I den arkeologiska handläggningen av främst bygglovsärenden är det framför allt kommunerna som tar kontakt med museet för synpunkter beträffande fornlämningar och kulturmiljöer. Museet kan också bidra med riktade inventeringar och underlag till miljökonsekvensbeskrivningar.

När det gäller exploateringsarkeologin arbetar vi främst mot länsstyrelsen, som är kontrollerande och tillståndsgivande myndighet, och mot exploatörer, allt ifrån enskilda markägare till statliga verk såsom Vägverket. I alla dessa kontakter kommer museets strategiska mål i skymundan eftersom vi inte själva väljer vilka objekt eller områden vi arbetar med. Den inomvetenskapliga arkeologiska diskursen ter sig i sammanhanget betydligt mer relevant, och frågor måste ställas i relation till det rådande arkeologiska kunskapsläget, aktuella regionala och lokala frågeställningar samt den enskilda undersökningens vetenskapliga potential.

Kontentan av detta är att museets arkeologiska verksamhet skiljer sig från övrig museal basverksamhet på flera sätt. För det första har vi delvis andra motparter och samarbetspartners. För det andra finansieras huvuddelen av den arkeologiska verksamheten genom uppdrag, vilket ger en redovisnings-skyldighet gentemot exploatör och länsstyrelse, såväl ekonomiskt som vetenskapligt. För det tredje styrs exploateringsverksamheten inte främst av vetenskapliga eller museala frågeställningar, utan snarare av andra samhälleliga faktorer såsom kommunal bostadsutbyggnad eller infrastruktursatsningar.

Allt detta förstärker sammantaget vårt behov av ett speciellt program för arkeologisk kunskapsuppbyggnad, som komplement till museets dokumentations- och forskningsprogram. I detta program kan vi rikta in och koncentrera våra arkeologiska frågeställningar. På så sätt underlättas museets arkeologiska verksamhet i stort, men också omvärldens möjligheter att värdera och relatera vår arkeologiska kunskapsuppbyggnad till den arkeologiska diskussion och kunskapsproduktion som sker inom såväl universitet som övriga undersökande institutioner.

Samtidigt som museets uppdragsbaserade arkeologi i mångt och mycket skiljer sig från museets övriga verksamheter finns det också många beröringspunkter. Att vara en del av den regionala kunskapsuppbyggnaden inom många fält, exempelvis ekologi, byggnadsvård och etnologi, är en tillgång som gör museiarkeologin bredare än om den enbart hade varit uppdragsbaserad. Tillgången till professionella utställare, formgivare, pedagoger och ett eget förlag är andra fördelar, vilka skapar förutsättningar för en rolig och professionell förmedling av våra resultat.

kapitel 4.

Den arkeologiska verksamhetens inriktning

Föränderliga villkor

Som vi har sett i de föregående kapitlen har villkoren för den arkeologiska verksamheten vid Bohusläns museum förändrats över tid. Idag har vi, historiskt sett, den största arkeologiska verksamheten någonsin vid museet. Att ta tillvara och utveckla kunskap och kompetens hos den arkeologiska personalen är därför oerhört viktigt. I ett längre perspektiv kanske möjligheterna att ha en så pass stor arkeologisk verksamhet minskar, och då bör den kunskap som genererats under denna period vara väl tillvaratagen och inarbetad i den löpande arkeologiska verksamheten. För att detta skall vara möjligt måste verksamheten ha en stabil bas i form av kompetent personal, god dokumentationsteknik med höga kvalitetskrav och sist, men inte minst, genom att undersökningsresultaten kontinuerligt analyseras, sätts in i större arkeologiska sammanhang samt vidareutvecklas och förmedlas.

Inom en överskådlig framtid kommer den regionala sammanslagningen av de tre före detta läns museerna troligen att vara ett faktum. Det innebär möjligheter att ytterligare utveckla de regionala nätverk som finns, men också att tillsammans skapa nya, mer övergripande gemensamma projekt. Hur nära förestående denna sammanslagning är verkar i skrivande stund oklart, men redan vid årsskiftet 2004-2005 förväntas Vitlycke museum avskiljas från Bohusläns museum för att ingå i regionens Natur- och kulturarvsförvaltning. Detta program förhåller sig således inte konkret till detta, utan ser än så länge enbart till behov och möjligheter inom Bohusläns museums egen organisation.

I Bohusläns museums program för dokumentation och forskning (Bohusläns museum 2003) redogörs för problemområden och planerade projekt för museet som helhet. Som vi såg i kapitel 2 behöver ett program för arkeologisk kunskapsutveckling vara både bredare och snävare än museets generella program. Nedanstående teman utgår således enbart från den arkeologiska verksamhetens behov, och förhåller sig till museets profilområden utifrån ett strikt arkeologiskt perspektiv.

Teman och projekt

I det följande har vi listat övergripande forskningsteman samt intresseinriktningar inom dessa. Utgångspunkten är såväl pågående forskning och projekt inom museet som sådant som bedöms kunna höja kvaliteten på den arkeologiska verksamheten i stort. Temana förhåller sig till sådant som arkeologgruppen vid Bohusläns museum uppfattar som centralt, och tar givetvis även utgångspunkt i behovet av regional kunskapsuppbyggnad.

Sammanställning av forskningsteman

Bohusläns antikvarier, fornlämningar och artefakter

Regionala strukturer

Kulturmiljövård – reflektioner

Rituella platser och företeelser

Medeltid och historisk tid i Bohuslän

Landskapsarkeologi

Genus – livscykel

Metodutveckling inom västsvensk arkeologi och kulturmiljövård

Bohusläns antikvarier, fornlämningar och artefakter

Bohusläns museum har under sin mångåriga verksamhet, både enskilt och tillsammans med andra aktörer inom kulturmiljövården, samlat på sig en enorm kunskapspotential i form av fynd, bilddokumentation och rapporter. Syftet med detta tema är att bearbeta, strukturera och synliggöra den samlade kunskapen inom museet samt att verka kompetenshöjande för museets personal. Exempel på områden att bearbeta är:

- Personhistoria
- Fornlämningar
- Fynd och fyndplatser

Bohusläns historia och förhistoria har i olika perioder varit i fokus för både en intresserad allmänhet och för arkeologer (Nyqvist 2001). Många välkända arkeologer, exempelvis Oscar Montelius, Emil Ekhoﬀ och Georg Sarauw med flera har varit aktiva i Bohuslän från senare delen av 1800-talet och framåt. Det finns ett stort biografiskt material i form av dagböcker, skisser och foton från dessa 1800- och tidiga 1900-tals-inventeringar och

undersökningar, vilka nästan aldrig har använts i arkeologiska arbeten. Detta material kan ge en ökad förståelse för den samhälleliga kontext som äldre tiders antikvarier arbetade i och som präglade deras analyser och tolkningar. Delar av detta problemområde har kommit att belysas genom att intresset för arkeologihistoria under senare år vuxit sig starkare vid institutionen för arkeologi vid Göteborgs universitet (se t ex Gillberg 2001).

Den arkeologiska verksamheten i landskapet har resulterat dels i en mängd undersökningar av olika typer av lämningar, dels i en mängd lösfynd av olika art och dignitet. Tyvärr är de tidiga undersökningarna ända fram till tidigt 1900-tal oftast vare sig bearbetade eller publicerade i någon högre grad. Det innebär att det finns risk för feltolkningar när man idag använder resultaten som faktaunderlag för analyser. Här krävs en tidsödande genomgång och sammanställning av äldre material i magasin och arkiv, såväl egna som nationella sådana. Olika sammanställningar av fyndkategorier, fyndlokaler och undersökta fornlämningar med redovisningar inte bara av fynden, utan även av lokalernas historia, är angelägna. Det finns även möjlighet att bygga upp studiesamlingar som kan brukas som stöd i främst rapport- och tolkningsarbetet, men även i handläggningen. Samtidigt behövs en sammanställning av moderna undersökningar i form av en databas för vidare informationsbehandling.

**Pågående och/eller planerade projekt inom temat
"Bohusläns antikvarier, fornlämningar och artefakter"**

Sammanställning av äldre undersökningar – vi kommer att satsa på att få de äldre undersökta lokalerna sammanställda och tillgängliggjorda inom de närmaste tre åren.

Undersökningsregister – en databas över utförda arkeologiska undersökningar i Bohuslän kan sammanställas under 2005.

Regionala strukturer

Temat regionala strukturer innehåller vitt skilda perspektiv och inriktningar. Infallsvinklar på regionala strukturer kan innefatta systemanalyser såsom studier av centrum–periferi-relationer, eller jämförande studier av likheter och/eller olikheter mellan och inom skilda delar av landskapet. Skillnader i resursutnyttjanden kan studeras, till exempel mellan kust och inland eller mellan fjäll och dal, eller skillnader och likheter i bebyggelsestrukturer.

Även frågor kring etnicitet och identitet kan diskuteras inom detta tema. Några inriktningar och intresseområden är:

- Keramik i ett långtidsperspektiv
- Neolitikum – bronsålder
- Agrarhistoriska regioner i Bohuslän

Material som kan användas för den här typen av analyser växlar mellan stort och smått; analyser av ortnamn, specifika fornlämnings- eller föremålskategorier, historiska politiska skeenden med mera kan belysa hur samhället organiserats. Mikroanalyser av särskilda föremålskategorier kan också fördjupa bilden och ge möjlighet till att studera frågor kring exempelvis identitetsskapande processer, etnicitet och genus.

Inom fyndkategorin förhistorisk keramik kan vissa perioder lättare identifieras utifrån morfologiska karaktärsdrag och/eller godskvalitet medan andra perioders keramik är mer svårdefinierade. I tillägg till den identifierbara och daterbara keramiken finns ett omfattande och till största delen utforskat fyndmaterial i form av de enkla så kallade brukskeramikkarl, som till största delen påträffas på boplatser. Denna fyndkategori är anonym och mycket svårdaterad då den till sitt yttre ser mer eller mindre likartad ut genom större delen av förhistorien. Frågan är dock om "brukskeramiken" verkligen är så enhetlig till sin karaktär som den verkar vara – kan det finnas möjligheter att se lokala variationer i fråga om form, innehåll, teknik och användning?

De tekniska framsteg som gjorts under de senaste decennierna har ökat möjligheterna att få fram den för ögat dolda information som finns i keramik. Analyser av leran och av magringsmedlet i keramiken, datering med hjälp av upphettning (termoluminiscens) och datering av eventuella förkolnade organiska rester på kärnväggarna kan ge oss ökad kunskap om de tidsperioder, produktionssätt, användningsområden och eventuella kulturella särdrag och kontakter som "brukskeramiken" i Bohuslän är resultatet av.

Bronsålderns boplatzlämningar i Bohuslän är, trots det kända världsarvsområdet i Tanum, inte speciellt välutforskade (se Gerdin 1999; Algotsson & Swedberg 1997). I samband med skapandet av världsarvsområdet satsade institutionen för arkeologi vid Göteborgs universitet, Bohusläns museum och dåvarande Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län på ett antal inventeringar och undersökningar för att få fram mer kunskap om

boplatserna inom det hållristningstätta området. Trots detta saknas det ännu en tydlig bild av hur relationerna kan se ut. Det finns idag ett 70-tal undersökta boplatser som har spår av bronsålderslämningar.

Det neolitiska materialet som ofta återfinns på boplatser som primärt dateras till andra perioder är också ett arkeologiskt problem. Detta neolitiska "brus" behöver analyseras i mera övergripande bearbetningar, gärna över större geografiska områden.

Relationerna mellan kust och inland är centrala i det bohuslänska landskapet. Det är möjligt att belysa frågan både ur ett specifikt kust–inlandsperspektiv, men också att göra jämförelser mellan olika delar av landskapet. Är det till exempel skillnad mellan norra och södra Bohuslän? Hur skiljer sig relationen i naturgeografiskt skilda delar av landskapet? Att kust och inland är relativa begrepp speglas i det långa tidsperspektiv som vi arbetar i, där exempelvis mesolitiska, en gång strandnära boplatser idag ligger både högt i landskapet och inne i det som idag utgör inlandet.

Som en del i Riksantikvarieämbetets landskapsprojekt utarbetades år 2000 publikationen *Agrarhistorisk landskapsanalys över f d Göteborgs och Bohus län* (Franzén *et al* 2000). Inom detta arbete gjordes också ett förslag till en kulturgeografisk regionindelning vilken är tänkt att ligga till grund för fördjupade analyser av Bohusläns agrara historia.

Pågående och/eller planerade projekt inom temat "Regionala strukturer"

Projektet *Keramik i ett långtidsperspektiv* vill analysera den enkla brukskeramiken från brons- och järnålder i två områden i Bohuslän. De utvalda områdena är belägna i norra respektive södra delen av Bohuslän där det finns ett antal väldokumenterade boplatserundersökningar med omfattande keramikmaterial. Resultatet är tänkt att användas som referensmaterial och utgöra grunden för en keramikronologi för Bohuslän.

Inom *Natargasprojektet* görs en sammanställning och analys av det senneolitiska materialet från de större linjeprojektundersökningarna i södra Bohuslän (E6 och Naturgasen).

Kulturmiljövård – reflektioner

Inom detta tema reflekterar vi över kulturmiljövårdens uppdrag, funktion och kunskapsuppbyggnad. Frågor kring kulturmiljövårdens värdegrund och innehåll kan diskuteras, likaväl som dess värderingsgrunder. Inom temat finns projekt som diskuterar kulturmiljövårdens roll i samhället, liksom projekt som syftar till att utveckla bättre redskap för den praktiska verksamheten. Några inriktningar och intresseområden är:

- Autenticitet och kulturmiljövård
- Kulturarvsdialog
- Historiska lämningar – diskussion om fornlämnings-/kulturlämningsbegreppet

Målsättningen med detta tema är att skapa möjligheter att reflektera över kulturmiljövårdens uppdrag, funktion och kunskapsuppbyggnad. Det anknyter delvis till den diskussion som förts inom det rikstäckande projektet Agenda Kulturarv, där frågor kring medborgarmedverkan, dialog och samhällsutveckling har stått i centrum (se *Människan i centrum – Agenda Kulturarvs programförklaring*, Stockholm 2004), dels till ett upplevt behov av diskussion och reflektion i vidare bemärkelse. Det kan handla om begrepp, urval, argumentation, autenticitet m m.

Vad är värt att bevara och varför? Arkeologin regleras av kulturminneslagen, men vilka är våra argument för urval, värderingar och bedömningar? Hur beaktas fornlämningar i samhällsplaneringen? Vilka miljöer anser vi vara värdefulla, och hur förhåller sig kulturmiljövårdens bedömningar till vad människor i närområdet anser bevarandevärt? Hur ser de strukturella villkoren för kulturmiljövården ut, och vad ger de för möjligheter till ett brukande av kulturarvet?

Som en fortsättning av det regionala Agenda Kulturarvprojektet vill vi utveckla former för dialog med andra brukare av kulturarvet, såväl kommuner som enskilda medborgare. Idag har museets undervattensarkeologer ett löpande utbyte med sportdykare i länet, såväl enskilda som organisationer, vilket bland annat tar sig uttryck i olika konkreta samarbetsprojekt. Detta samarbete kan dock både fördjupas och utvecklas. Ett annat exempel är samarbetet med resandefolket i samband med ett projekt kring den övergivna bosättningen i Snarsmon i Naverstad socken

(se vidare temat *Medeltid och historisk tid i Bohuslän*). Forskningsundersökningarna under våren 2004 i Foss medeltida kyrka är ett exempel på hur lokala aktörer i samarbete med museet kunnat få till stånd en mindre undersökning som givit intressanta resultat och rönt ett stort lokalt intresse.

De senaste årens exploateringar har skapat ett behov av en diskussion kring historiska lämningars existens och bedömning. Ett exempel är de lämningar efter småskalig stenindustri som påträffades i samband med de arkeologiska utredningarna inför E6:an i norra Bohuslän. Dessa lämningar har inte starkare skydd än andra kulturhistoriska lämningar som inte omfattas av fornlämningsbegreppet, trots att de representerar en verksamhet som har haft stor betydelse både ekonomiskt och socialt för stora delar av Bohuslän. Denna småskaliga verksamhet är idag relativt okänd till sin karaktär, eftersom tidigare dokumentationer framförallt har handlat om de organiserade stenindustriföretag som bedrev verksamhet under sent 1800- och tidigt 1900-tal. Troligen skulle det efter en mer genomgripande insats kring dessa lämningar vara möjligt att argumentera för att vissa typer av stentäkter skall få skydd enligt kulturminnes lagen.

Ett annat område som bör prioriteras är kulturlämningar i dagens skogsmark. Vi vill, dels genom egna insatser, dels genom samarbete med Skogsvårdsstyrelsen, förbättra dagens kunskapsunderlag eftersom vi tillsammans med länsstyrelsen handlägger skogsavverkningsärenden. Här finns det ett mycket stort behov att få fram bättre handläggningsmaterial kring de historiska lämningar som kan förekomma, till exempel äldre torpbebyggelse eller indikationer på äldre markanvändning såsom kolningsgröpar. En stor del av de lämningar som förekommer i skogsmiljö saknar fornlämningsstatus, men har ändå ett visst skydd genom Skogsvårdslagens hänsynsparagraf.

Ett tredje exempel är fartyglämningar yngre än etthundra år, vilka i dagens kulturminneslagstiftning helt saknar juridiskt skydd – detta trots att de många gånger har såväl ett stort kulturhistoriskt som publikt värde. Det är till och med så att bärgning från dessa lämningar i hög grad uppmuntras och underlättas genom den nuvarande lagstiftningen. Det paradoxala i sammanhanget är att 100 år efter förlisningstillfället så räknas också dessa lämningar som fasta fornlämningar, trots att de då som regel är helt tömda på sitt innehåll och till stor del berövats sitt kulturhistoriska och vetenskapliga värde.

Pågående och/eller planerade projekt inom temat "Kulturmiljövård – reflektioner"

Projektet *Autenticitet och kulturmiljövård i Västra Götalands län* vill få oss att börja fundera kring ett antal frågor och att få till stånd en diskussion om *vad* vi bevarar och *varför*. Detta skall leda till reflektioner kring våra argument för det autentiska; på vilka sätt förmedlas det autentiska? Fungerar samspelet med våra målgrupper? *Hur* fungerar det? Konkret tar det sig uttryck i fortlöpande diskussioner på avdelningsmöten och seminarier.

Kulturarvsdialog handlar om att hitta vägar för dialog med kulturarvsbrukare i skiftande sammanhang.

Projektet *Sportdykarkontakt* är ett exempel på hur vi kan samarbeta med intresserade människor, i detta fall sportdykare, för ett gemensamt kunskapsutbyte om forn- och kulturlämningar under vatten.

Kulturlämningar – fornlämningar syftar till att starta och understödja diskussioner om bedömningar och dokumentation av bl a skogslämningar, historiska stentäkter och fartyglämningar yngre än 100 år.

Rituella platser och företeelser

Rituella platser kan diskuteras ur flera perspektiv. Man kan studera konkreta spår efter rituella handlingar i gravanläggningar, depåfynd eller inom boplatser, och hur rituella platser anläggs i landskapet och kommunicerar med andra landskapselement. Inom temat ryms flera intresseriktningar, exempelvis:

- Gravritualer
- Rituella platser i landskapet
- Ritualer i boplatssammanhang
- Föreställningsvärld

Så sent som på 1970-talet var ritual och religion närmast tabubelagda ämnen i arkeologiska kretsar (Orme 1981:218), men numera berörs sådana aspekter i snart sagt varje arkeologisk publikation. I vid mening kan det rituella förstås som spår av människors handlande som säger oss något om deras föreställningsvärld. Att dessa ämnen tas upp som ett separat tema

innebär inte att den rituella sfären anses ha varit skild från andra sidor av samhället. I förhistorisk tid, och det gäller såväl jägare-samlare som i jordbrukssamhällen, var religionen en integrerad och högst påtaglig del av vardagen som påverkade samhällets alla funktioner.

Diskussionerna har för Bohusläns del framförallt förts kring hur gravar eller offer har konstruerats och/eller hur fynden har satts samman och deponerats, eller kring deras placering i landskapet (t ex Gerdin 1999). Studier av rituella/sakrala platsers funktion i landskapet har gjorts, dock oftast utifrån större geografiska områden (se t ex Fabech & Ringtved 1999). Under senare tid har mindre studier av enskilda platser skett inom ramen för större exploateringsprojekt (Claesson 2004).

Ett perspektiv att beakta är att platser och hus kan ha invigts och övergivits genom formaliserade ritualer. Olika typer av husoffer är en välkänd företeelse, men man har i mindre grad uppmärksammat vad som kallas "rituella övergivanden". Jimmy Strassburg menar att arkeologer vanligtvis har att göra med kulturspecifika övergivningsprocesser, vilket innebär att alla platser och fyndsammanhang verkligen har lämnats på ett mer eller mindre medvetet och planerat vis (Strassburg 2000:70).

En form av övergivande som har börjat diskuteras allt mer är den sedvänja som innebär att man helt enkelt bränner ner sin bostad (t ex Schiffer 1995:210; Chapman 1999:113ff). Sådana handlingar är kända inom flera kulturer och för Nordens vidkommande har man undersökt flera neolitiska hus som troligen bränts ned av rituella och symboliska skäl (t ex Apel, Hadevik & Sundström 1997; Strassburg 2000:373ff och där angivna exempel). Sådana traditioner kan även ha existerat i västsvenskt mesolitikum. Det finns t ex starka indikationer på att en hyddlämning från mellersta Bohuslän bränts ned och även andra omständigheter som pekar på att symbolhandlingar föregått boplatens övergivande (Hernek 2003:222ff).

Temat omfattar också en vidgad syn på det arkeologiska fyndmaterialet. Att många föremål, t ex olika typer av yxor, haft stort prestige- och symbolvärde är vedertaget men även andra, högst vardagliga och tillverkningsmässigt sett enkla föremål kan ha haft ett viktigt symboliskt innehåll. Numera framhåller man gärna att föremål, förutom den rent praktiska funktionen, också har ett symboliskt meningsbärande innehåll och att de i den meningen också är ett medium för icke-verbal kommunikation. Exempelvis kan individer och grupper använda materiell kultur för att manipulera, understryka eller

opponera sig mot bestämda sociala relationer. Materiella objekt kan ändra innehåll över tid och från ett område till ett annat, det vill säga ha olika mening i olika kontexter. Symboliken har sannolikt varit komplicerad där flera sammansatta aspekter av samhällets föreställningsvärld ingått. Det framgår inte minst av att många föremål producerats enbart för sakrala ändamål, för att deponeras som offer eller gravgåvor (t ex Knutsson 2000; Weiler 1997:249).

Även tillverkningen av föremål kan ha varit omgärdad med föreställningar och regler. För neolitikums del har man diskuterat kring de "komplexa" redskapen, såsom yxor, dolkar eller skäror, där tillverkningen krävt stor hantverksskicklighet. Produktionen av sådana föremål antas ha varit en viktig ritual, omgärdad med avskildhet och mystik (Apel 2001:31ff; Knutsson 2000). Jan Apel menar, åtminstone för Sydsandinavien del, att tillverkning av dolkar och skäror generellt sett ägt rum utanför de reguljära boplatserna och utan insyn av dem som inte var förtrogna med tillverkningstekniken (2001:31ff). Vissa föreställningar kan också vara knutna till högst konventionella lämningar som t ex härdgropar och skärvstensrösen (Anderson Ambrosiani 2001) och odlingsrösen (Högrell 2002).

Pågående och/eller planerade projekt inom temat "Rituella platser och företeelser"

Projektet *Rituella platser* syftar bl a till att försöka definiera rituella platser/kultplatser och undersöka vilka typer av ritualer som framträder i det arkeologiska materialet. Om vi lättare kan identifiera sakrala handlingar inom i övrigt profana miljöer kan vår förståelse för den förhistoriska människans världsbild öka.

Medeltid och historisk tid i Bohuslän

Temat lägger tonvikten på tvärvetenskapliga korsbefruktningar mellan till exempel arkeologi och historia, eller arkeologi och kulturgeografi. Skriftliga källor i form av äldre kartmaterial, medeltida dokument och mantalslängder med mera kan användas. Temat kan till exempel handla om medeltida bebyggelseutveckling, resursutnyttjande i kustbandet eller frågor kring agrarlandskapets historiska dimensioner. Några intresseinriktningar är:

- Kulturlandskapsanalyser från medeltid och framåt
- Maritima lämningar
- Bebyggelseutveckling i Bohuslän

Bohuslän tillhör geografiskt gränsområdet mellan tre växande stater under tidig medeltid, Danmark, Norge och Sverige. Landskapet har under kortare perioder även blivit delat mellan dessa intressenter. I det politiska maktspelet var Ragnhildsholmen och senare Bohus fästning viktiga kontrollpunkter för hela området. I den arkeologiska forskning som bedrivits kring de bohuslänska maktstrukturerna i medeltid och historisk tid har tyngdpunkten legat på dessa befästningar, liksom på framväxten av det medeltida Kungahälla och senare Kungälv (t ex Andersson, Carlsson & Vretemark [red.] 2001). Som jämförelse har det stora antalet medeltida kyrkor i landskapet endast i mycket liten utsträckning varit föremål för arkeologiska undersökningar. En rad frågor kring exempelvis kyrkans placering i ett medeltida sammanhang, liksom dess förhållande till järnåldersbebyggelsen, behöver därför närmare belysning.

Fornlämningar vid kusten såsom bebyggelselämningar av främst ekonomisk natur, liksom fartyglämningar och hamnanläggningar, utgör en grund för att kunna diskutera aspekter på bebyggelseutveckling och resursutnyttjande i Bohusläns kustland under medeltid och tidigmodern tid. Historieskrivningen om det medeltida Bohuslän är i stor utsträckning sprungen ur den historiska vetenskapsdisciplinen och bygger framförallt på danska och norska och senare även svenska kamerala dokument. Under senare år har även det arkeologiska perspektivet lyfts fram som en stor kvalitet, både vad gäller att belysa det lokala/regionala landskapet och att diskutera det interregionala socio-ekonomiska utbytet, vars geografiska ramverk rimligen bör omfatta hela Nordsjö- och Östersjöområdet (se bl a Stibéus 1997; Olsson 1998, 1999; Bergstrand 2004; Lundin 1999). Den maritimt inriktade arkeologin i Bohuslän befinner sig emellertid fortfarande i ett uppbyggnadsskede, och behovet är stort av såväl inventeringar som av mera övergripande synteser och sammanställningar.

Bebyggelse och mark-/resursutnyttjande på den bohuslänska landsbygden under medeltiden är ett annat område som är i stort behov av kunskapsutveckling. Arkeologiska undersökningar har i de flesta fall gett ett magert resultat. De senaste åren har dock några intressanta undersökningar av medeltida by-/gårdstomter genomförts, dels i Sund i mellersta Bohuslän, dels i Hogdal i norr. Museet har de senaste 10–15 åren i allt större

omfattning arbetat med olika former av kulturlandskapsinventeringar och kulturlandskapsanalyser inriktade på medeltid och historisk tid. Dessa har oftast historiska kartor som huvudkälla. I kombination med arkeologiska källor ger de också goda möjligheter till nya inriktningar på projekt för att öka kunskapen om den bohuslänska medeltida landsbygden, inte minst vad gäller perioden yngre järnålder–tidig medeltid. Inom den historiska forskningen har effekterna av den senmedeltida agrarkrisen i Bohuslän behandlats dels inom *Det nordiska ödegårdsprojektet* på 1970-talet, dels av Gösta Framme som genomfört ett stort arbete genom att ur skriftliga källor kartlägga de ödelagda gårdarna i Vätte härad (Framme 1985). Inom den arkeologiska forskningen har de medeltida ödegårdarna emellertid behandlats i mycket liten utsträckning.

**Pågående och/eller planerade projekt inom temat
"Medeltid och historisk tid i Bohuslän"**

Arkeologisk undersökning av Foss kyrka. Under våren 2004 utfördes en mindre forskningsundersökning i Foss kyrka. Undersökningen syftade till att besvara frågan om det fanns äldre kulturlager på platsen för den medeltida kyrkan. Analys- och rapportarbete pågår i skrivande stund.

Medeltida trader och transportstrukturer – under 2005 planeras en förstudie kring en medeltida fartygslämning vid Skaftö i samarbete med Polens sjöfartsmuseum i Gdansk. Förstudien kommer, om den faller väl ut, att ligga till grund för ett större forskningsprojekt kring medeltida sjöfart i Bohuslän.

Under åren 1998–1999 utfördes inventering och dokumentation av maritima ristningar utmed Bohuskusten inom projektet Blå Skagerrak. Projektet *Maritima ristningar i Bohuslän* är en fortsättning på detta projekt och syftar till att besvara frågor om vilka som har utfört ristningarna och i vilket syfte, vilka andra sorters lämningar som finns runt dessa platser samt hur Västkustens ristningar förhåller sig gentemot Ostkustens, Sydnorges och de i den finländska skärgården.

Medeltida ödegårdar – ett projekt som planeras att påbörjas under 2005 skall titta på förhållandet mellan nyskapade gårdar i "sämre" lägen som en effekt av den tidigmedeltida hemmansklyvningen, och vilka bebyggelseenheter som ödeläggs under senmedeltid.

Bosättningen i Snarsmon. Under 2004 utfördes i samarbete med Ekomuseum Gränsland en arkeologisk undersökning av en övergiven bosättning för resandefolket i Snarsmon i Naverstad socken, vilken beboddes under sent 1800-tal och fram till tidigt 1900-tal. Undersökningen, som utfördes i samarbete med representanter från resandefolket, syftade till att svara på frågor kring bebyggelsens datering, sociala frågor kring byns befolkning och kring utmarksbruk i historisk tid. En fortsättning på projektet planeras under 2005.

Landskapsarkeologi

Inom detta tema arbetar vi med frågeställningar kring hur människan uppfattat, kommunicerat och genom sina handlingar omformat landskapet till ett meningsbärande socialt rum. Här kan man studera såväl rumsliga som kronologiska, ekonomiska, kulturella, sociala och kosmologiska aspekter av människors agerande. Några intresseinriktningar kan vara:

- Agrarhistorisk utveckling och bakgrund
- Landskapsutnyttjande över tid
- Kommunikation
- Boplatsers inre organisation
- Social organisation

Större, övergripande landskapsanalyser har för Bohusläns del utförts dels inom Riksantikvarieämbetets landskapsprojekt (Franzén *et al* 2000), dels inom Tanumprojektet (Lindholm 1997). Landskapsanalyser och historiska kartstudier har annars gjorts främst i samband med större linjeprojekt, då en korridor av skiftande bredd har definierats och bearbetats i samband med utarbetandet av miljökonsekvensbeskrivningar. Dessa tvärsnitt genom landskapet har gett en samlad bild av såväl fornlämningsmiljöer som bebyggelse- och agrarutveckling, ibland från 1600-tal och framåt (t ex Ottander & Lindholm 2001; Axelsson & Ottander 2002).

Oftast förblir dock detta en dokumentation och en beskrivning. En djupare analys av samband och bakomliggande faktorer för landskapsutnyttjandet ligger oftast inom ramen för t ex steg 2-rapporteringen från större exploateringsuppdrag. Frågor kring boplatsers inre organisation och/eller social organisation diskuteras också främst inom ramen för steg 2-rapporter.

Här ges också möjligheter att göra sammanställningar av resultat från flera undersökningar, och jämförelser med undersökningar från andra delar av landet.

Andra typer av landskapsarkeologi, mer baserade på fenomenologiskt influerade studier, har inte i nämnvärd utsträckning fått betydelse för våra analyser. Dels handlar detta troligen om den skillnad som finns mellan de antikvariska behov och bedömningar som åligger oss och de teoretiska djupdykningar som krävs för att möjliggöra denna typ av analyser. Förhoppningsvis kommer även sådana analyser att bli vanligare i takt med att steg 2-artiklar från de stora exploateringsundersökningarna publiceras.

Sammanfattningsvis kan man säga att detta tema snarare pekar på inriktningar och möjligheter inom större projekt (i steg 2-fasen) än faktiska forskningsprojekt som bedrivs på museet. Inom E6-projekten och Naturgasprojektet finns några konkreta exempel vilka kommer i tryck under de närmaste åren.

Pågående och/eller planerade projekt inom temat "Landskapsarkeologi"

Inom *Naturgasprojektet* kommer under 2005 en steg 2-publication med åtminstone tre artiklar som tar upp landskapsarkeologi, både i sin mer traditionella form och i form av analyser av landskap som meningsbärande socialt rum.

Inom projektet *E6, delsträckan Gläborg–Rabbalshede* kommer en artikel med ett uttalat landskapsarkeologiskt perspektiv att publiceras i slutet av 2004.

Genus – livscykel

Frågor kring genuskonstruktioner och livscykelproblematik har under senare år diskuterats även inom arkeologin. Frågeställningar inom detta tema kan handla om relationella förhållanden (t ex mellan grupper med olika genus, biologiskt kön, ålder) och hur dessa skapas, förhandlas och återskapas genom materiell kultur. Diskussionen kan också komma att kretsa kring frågor om till exempel identitet, eller hur genus konstrueras och upprätthålls. Några inriktningar och intresseområden är:

- Var finns barnen i de arkeologiska materialen
- Platser/boplatser ur ett genusperspektiv
- Kvinnliga och manliga identiteter: genuskonstruktioner i gravar

Att ha med ett medvetet genusperspektiv i arkeologiskt tänkande är eftersträvansvärt, eftersom vi alltför ofta använder ett omedvetet sådant perspektiv. För att komma närmare en förståelse för hur människor levde och tänkte förr bör en upplösning av för oss självklara kategorier och implicita förförståelser av till exempel arbetets organisation ge plats för djupare studier av hur konstruktioner av kön och genus rent faktiskt tog sig uttryck. Några exempel på sådana analytiska arbetsätt är Janet Spectors *What this owl means* (1993), som visar hur ett feministisk arbetsätt kan tillämpas praktiskt, eller Elisabeth Arwill-Nordbladhs avhandling som både teoretiskt och praktiskt tillämpar ett genusperspektiv på ett känt arkeologiskt material (Arwill-Nordblad 1998).

En av de faktorer som är med och formar genuskonstruktioner är ålder. Därför kan studier ur ett livscykelperspektiv bli intressanta. De kan visa att människor förr levde sina liv olika beroende på var i livscykeln de befann sig och hur detta har avsatt olika materiella spår i till exempel gravsättningar. Kombinerat med större analyser av landskapets organisation berikar de vår förståelse för hur landskapet uppfattades och nyttjades (se t ex Thedéen 2001).

Sist, men inte minst, blir en förhistoria som går att förstå i termer av människor och mänskliga relationer intressant att förmedla och ta till sig för en större allmänhet. I museets verksamhet med såväl kunskapsuppbyggnad som förmedling är detta perspektiv både berikande och roligt.

Inom Bohusläns museums arkeologiska verksamhet har temat återfunnits inom delar av E6-projekten, där diskussioner kring genus och boplatser tagits upp (Flagmeier 2004). Även problemen kring hur man kan finna och tolka barngravar har behandlats inom steg 2-rapporterna för en delsträcka (Gustafsson & Lundin 2004a). Projektet *Barn i Bohuslän under förhistorisk tid och medeltid* som drivs som ett rent forskningsprojekt inom museets ramar, handlar om att identifiera barnen i grav- och boplatmaterialen från Bohuslän (Gustafsson & Lundin 2004b). Inom Naturgasprojektet har genusperspektiv skrivits in i flera undersökningsplaner, främst när det gäller möjligheter till rumsliga analyser av till exempel boplatser. En metodutvärdering i form av en steg 2-rapport kommer att ta upp och värdera resultaten.

**Pågående och/eller planerade projekt inom temat
"Genus – livscykel"**

Projektet *Barn i Bohuslän under förhistorisk tid och medeltid*, etapp 2, avslutas under 2005.

Inom *Naturgasprojektet* kommer en steg 2-artikel med planerad publicering våren 2005 att utvärdera undersökningsmetodik för att belysa bland annat denna typ av frågeställningar.

Inom projektet *E6, delsträckan Gläborg–Rabbalshede* kommer tre artiklar med ett uttalat genusperspektiv att publiceras i slutet av 2004.

Metodutveckling inom västsvensk arkeologi och kulturmiljövård

Temat inbegriper utveckling av metoder och tekniker för bl a inmätning, dokumentation, undersökning, presentation och tillgängliggörande av arkeologiska data, liksom för vård och bevarande av fynd, fornlämningar och kulturhistoriskt värdefulla miljöer. Inte minst är behovet av metod- och teknikutveckling stort inom den undervattensarkeologiska verksamheten. Samtidigt är det naturligtvis av största vikt att de nya rön som framkommer på detta område förmedlas till en större krets och på så sätt blir till gagn för den regionala kunskapsuppbyggnaden. Exempel på intresseinriktningar inom temat är:

- Metodutvärdering inom exploateringsarkeologin
- Utvecklandet av metoder för dokumentation, vård och bevarande av fornlämningar under vatten
- Utvecklandet av alternativa metoder för bevarande av vattendränkt arkeologiskt material i behov av kostnadskrävande konserveringsåtgärder

Arkeologi är i hög grad en reflexiv vetenskap. Detta innebär bland annat att arkeologen vid en undersökning ständigt tvingas ompröva sina ställningstaganden, i takt med att nya data produceras. Det innebär också att omprioriteringar och metodiska kursändringar inte sällan måste göras eftersom förutsättningarna för den arkeologiska undersökningen hela tiden ändras. Denna dialektik är i sig inget anmärkningsvärt, utan en del

av den arkeologiska vardagen som har att göra med det arkeologiska källmaterialets ofta mycket svårförutsägbara natur (se bl a Berggren & Burstöm 2002).

På senare år har det skett en närmast explosionsartad utveckling vad gäller digital teknik för inmätning, dokumentation och presentation av arkeologiska data. Arkeologi av idag är därför i större utsträckning än tidigare en teknisk verksamhet. Denna utveckling ställer höga krav på de enskilda arkeologernas tekniska kunnande, men innebär samtidigt att nya möjligheter öppnar sig för den arkeologiska forskningen. Genom den nya tekniken förenklas och i vissa fall också förbilligas dessutom många arbetsmoment som tidigare varit mycket resurskrävande. Likaså har det under senare år skett en snabb utveckling inom naturvetenskaperna vad gäller konserverings- och analysmetoder, metoder som rätt utnyttjade kan bidra med en större och mera detaljerad kunskap om det arkeologiska källmaterialet.

Likväl är behovet av metodutveckling och metodutprovning inom västsvensk arkeologi stort. Det handlar i första hand om en anpassning och vidareutveckling av befintliga metoder för västsvenska förhållanden, och till mindre del om ett självständigt utvecklande av nya metoder. Detta gäller inte minst inom den undervattensarkeologiska verksamheten, som är en förhållandevis ny inriktning inom kulturmiljövården i Bohuslän. Många av de metoder och tekniker som utvecklats och idag praktiseras inom denna gren av arkeologin är framtagna för Östersjön med dess speciella bevarandeförhållanden.

På Västkusten förekommer olika träbörande organismer, vilka snabbt bryter ned det trämaterial som inte omgående vid deponeringen på havsbotten täckts över med skyddande bottensediment. Detta innebär ett i vissa avseenden förenklat dokumentationsförfarande, men också att större möda som regel måste läggas på att rekonstruera och förstå de processer som omformat det arkeologiska källmaterialet (se t ex von Arbin 1996). Det hastiga nedbrytningsförloppet för arkeologiskt trämaterial på Västkusten innebär också att behovet av skydd och vård av fartygslämningar och andra lämningar av trä är stort. Kunskaperna och erfarenheterna på detta område är idag begränsade, även internationellt sett (se t ex Oxley 1998; Oxley & Gregory 2002).

Pågående och/eller planerade projekt inom temat "Metodutveckling inom västsvensk arkeologi och kulturmiljövård"

Som moment 3 i ett vårdprojekt kring lämningen efter det danska örlogsskeppet *Stora Sofia*, genomförs fram till år 2007 ett kontrollprogram i flera steg. Kontrollprogrammet syftar till att utvärdera effektiviteten av det erosionskydd som år 2002 anlades på fornlämningen, och därmed i förlängningen också skydds metodens tillämplighet på andra nedbrytningshotade fartyglämningar på Västkusten.

Projektet *Från skepp till vrak – vrakformering i Västerhavet* avser att under en femårsperiod dokumentera och diskutera nedbrytningen av ett träfartyg som år 2003 sänktes utanför Kungshamn.

Återdeponering av arkeologiska fynd – en metod? är ett flerårigt projekt som syftar till att pröva och utvärdera återdeponering av vattendränkt arkeologiskt material som en metod för preventivt bevarande. Projektet är ett samarbete mellan Bohuslän museum, Studio Västsvensk Konservering och ett flertal andra institutioner i Sverige, Danmark, Norge och Australien.

En artikel på temat metodutvärdering inom exploateringsarkeologin kommer att publiceras inom ramen för Naturgasprojektets steg 2-rapportering under 2005.

kapitel 5.

Framtiden

Detta program har växt (och värkt) fram under lång tid, och de flesta av museets arkeologer har varit inblandade i dess tillkomst, antingen direkt genom författandet av enskilda delar eller genom synpunkter muntligt och skriftligt. Programmet är därför väl förankrat i arbetslaget.

Vår förhoppning är att programmet skall kunna användas på flera sätt:

- Som inspirationskälla i formuleringen av projekt och delprojekt i rent forskningssyfte.
- Som hjälp till att förankra både större och mindre uppdrag i en fastare arkeologisk grund.
- Som hjälp till att sätta in mindre ärenden i ett större sammanhang.
- Som underlag för projektprogram i samband med större linjeprojekt.
- Som underlag i formuleringen av projekt för steg 2-rapporter.
- Som inspirationskälla för förmedling av våra arkeologiska resultat.
- Som hjälp för andra att värdera vår arkeologiska verksamhet.

För att försäkra oss om att programmet verkligen kommer till nytta vill vi:

- Årligen utvärdera hur programmet har använts och diskutera dess tillämpning i museets verksamhetsplan för det kommande året. Denna utvärdering skall ske på ett avdelningsmöte i oktober varje år.
- Årligen uppdatera programmet genom att lägga till nya projekt och teman, liksom kort avrapportera och ta bort inaktuella projekt och teman.
- Se till att alla nyanställda arkeologer förses med programmet så att de direkt kan tillämpa det i verksamheten.
- Att verksamhetsledaren vid kvalitetsgranskningen läser undersökningsplaner och projektprogram i förhållande till kunskapsprogrammet, så att det ständigt hålls aktuellt i våra planeringar.

- Att samordnaren årligen förankrar aktuella projekt i ledningsgrupp och, i förlängningen, museets styrelse.

Som nämnts skall programmet fungera som ett aktivt dokument, som hjälp och stöd i vardagen. Många teman och projekt ligger redan inbakade i den befintliga verksamheten, men med detta dokument har vi satt dem på pränt. Genom detta tydliggörande är förhoppningen att korsbefruktning mellan fler teman och projekt skall underlättas, och att kvaliteten på vår arkeologiska verksamhet ytterligare skall förbättras och utvecklas.

Referenser och litteratur

Algotsson, Å. & Swedberg, S. 1997. Bronsålderns bosättningsmönster. *Specialinventering av Världsarvsområdet, Tanum. Delrapport I*. Rapport 1997:11. Bohusläns museum. Uddevalla.

Algotsson, Å. & Swedberg, S. 1999. *Tanumsprojektet*. Rapport 1999:4. Bohusläns museum. Uddevalla.

Alin, J. 1955. *Förteckning över stenåldersboplatser i Norra Bohuslän*. Göteborgs och Bohusläns fornminnesförening. Göteborg.

Alin, J. & Sarauw, G. 1923. *Götaälvområdets fornminnen*. Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutställningens publikationskommitté. III. Göteborg.

Anderson Ambrosiani, P. 2001. Människa–eld–sten. I: Bolin, H., Kaliff, A. & Zachrisson, T. (red.). *Mellan sten och brons. Uppdragsarkeologi och forskning kring senneolitikum och bronsålder*. OPIA 27/Stockholm Archaeological Reports No. 39. Stockholm.

Andersson, H., Carlsson, K. & Vretemark, M. (red.). 2001. *Kungahälla. Problem och forskning kring stadens äldsta historia*. Bohusläns museums förlag. Uddevalla.

Apel, J. 2000. Några formella konventioner och ett halvdant teknologiskt handlag – senneolitisk flintteknologi i östra Mellansverige. I: *Halvvägs kust till kust. Särtryckssamling*. Kust till kust-böcker nr 2. Göteborg & Uppsala.

Apel, J. 2001. *Daggers knowledge & power. The social aspects of flint-dagger technology in Scandinavia 2350–1500 cal. BC*. Coast to coast-books No. 3. Uppsala.

Apel, J., Hadevik, C. & Sundström, L. 1997. Burning down the house. The transformational use of fire and other aspects of an early neolithic TRB site in eastern central Sweden. I: *Tor* 29.

von Arbin, S. 1996. Havets husbockar – marina träborrande organismer som formationsprocess. I: *Marinarkeologisk tidskrift nr 1*.

von Arbin, S. 2004. Från skepp till vrak – ett nystartat kulturmiljöövervakning projekt på Västkusten. I: *Marinarkeologisk tidskrift nr 2*.

von Arbin, S. & Bergstrand, T. 2004. *Arkeologisk efterundersökning och vård: Havmanden – ett danskt 1600-talsfartyg. Risö i Öckerö socken och kommun*. Rapport 2003:29. Bohusläns museum. Uddevalla.

Arcadius, K. 1997. *Museer på svenska. Läns museerna och kulturhistorien*. Nordiska museets förlag. Stockholm.

- Arwill-Nordbladh, E. 1998. *Genuskonstruktioner i nordisk vikingatid. Förr och nu*. Gotarc series B, Arkeologiska Skrifter No. 9. Institutionen för arkeologi, Göteborgs Universitet. Göteborg.
- Axelsson, S. & Ottander, J. 2002. *Arkeologisk utredning, etapp 1. Kulturhistorisk förstudie av planerad naturgasledning mellan Nordre älv och Stenungsund. Beskrivning av konsekvenser av ledningsdragning. Bilaga till konsekvensbeskrivning*. Rapport 2002:11. Bohusläns museum. Uddevalla.
- Bengtsson, L. 2004. *Bilder vid vatten. Kring hållristningar i Askum sn, Bohuslän*. Gotarc series C, Arkeologiska skrifter No. 51. Bohusläns museum. Uddevalla.
- Berggren, Å. & Burström, M. (red.). 2002. *Reflexiv fältarkeologi? Återsken av ett seminarium*. Riksantikvarieämbetet & Malmö LKulturmiljö. Stockholm & Malmö.
- Bergstrand, T. 2002. In situ preservation an re-burial – methods to handle archaeological ship remains in the archipelago of Göteborg, Sweden. I: Hoomann, P., Spriggs, J.A., Grant, T., Cook, C. & Recht, A. (red.) *Proceedings of the 8th ICOM Group on Wet Organic Archaeological Materials conference*. Stockholm 2001. Bremerhaven.
- Bergstrand, T. 2004: Arkeologiskt massmaterial i bohuslänska hamnar – med utblick från undersökningarna i Marstrand. I: *Marinarkeologisk tidskrift* nr 1.
- Bergstrand, T. & von Arbin, S. 2004. *Vård av fartygslämning: Stora Sofia – dokumentation, skyddstäckning och kontroll*. Rapport 2003:36. Bohusläns museum. Uddevalla.
- Bergstrand, T. & Nyström, I. 2001. *Återdeponering av arkeologiska fynd – en metod?* Rapport 2001:32. Bohusläns museum. Uddevalla.
- Björdal, C.G. 2000. *Waterlogged archaeological wood. Biodegradation and its implications for conservation*. Acta Universitatis Agriculturae Suecia. Silvestria 142. Swedish University of Agricultural Science. Uppsala.
- Bohusläns museum 2003. *Program för dokumentation & forskning*. Bohusläns museum. Uddevalla.

Chapman, J. 1999. Deliberate house-burning in the prehistory of Central and Eastern Europe. I: Gustafsson, A. & Karlsson, H. (red.). *Glyfer och arkeologiska rum – en vänbok till Jarl Nordbladh*. Gotarc series A, Arkeologiska skrifter No. 3. Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet. Göteborg.

Chapman, J. 2000. *Fragmentation in archaeology: people, places and broken objects in the prehistory of south-eastern Europe*. Routledge. London.

Claesson, P. 2004. Den rituella handlingens praxis – exemplifierat av ett järnåldersgravfält beläget i mellersta Bohuslän. I: Claesson, P. & Munkenberg, B.-A. (red.). *Projekt Gläborg–Rabbalshede. Vol. 2. Bygden innanför fjordarna. Landskap och bebyggelse. Arkeologiska undersökningar längs E6 i Bohuslän*. Bohusläns museum. Uddevalla.

Cullberg, K. 1973. *Ekehögen–Backa Röd–Valtersberg*. Frågor om kronologi och kulturkontakter under yngre förromersk järnålder i Göteborgsområdet. Studier i nordisk arkeologi 12. Arkeologiska museet och Fornminnesföreningen i Göteborg. Göteborg.

Enqvist, A. 1922. *Stenåldersbebyggelsen på Orust och Tjörn*. Uppsala.

Fabech, C. & Ringtved, J. 1999. Settlement and landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4–7 1998. Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter. Højbjerg.

Flagmeier, M.-L. 2004. Manligt och kvinnligt kring fyrkantiga härdar – att se boplatsslämningar i ett genusperspektiv. I: Claesson, P. & Munkenberg, B.-A. (red.). *Projekt Gläborg–Rabbalshede. Vol. 2. Bygden innanför fjordarna. Landskap och bebyggelse. Arkeologiska undersökningar längs E6 i Bohuslän*. Bohusläns museum. Uddevalla.

Framme, G. 1985. *Ödegårdar i Vette härad*. Skrifter utgivna av Dialekt-, Ortnamns- och Folkklivarkivet i Göteborg. Göteborg.

Franzén, B.M., Lindholm, K., Carlsson, H. & Uddén, J. 2000. *Agrarhistorisk landskapsanalys över f.d. Göteborgs och Bohus län. Länsöversikt*. Landskapsprojektet rapport 2000:8. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

Fredsjö, Å. 1953. *Studier i Västsveriges äldre stenålder*. Göteborg.

Fredsjö, Å. 1971. *Hällristningar, Kville härad i Bohuslän, Svenneby socken*. Red. Nordbladh, J. & Rosvall, J. Göteborgs och Bohusläns forminnesförening & Göteborgs arkeologiska museum. Göteborg.

Gerdin, A.-L. 1999. Uttryck för makt eller platser där himmel och jord möts i det kosmiska rummet. I: Olausson, M. (red.) *Spiralens öga. Tjugo artiklar kring aktuell bronsåldersforskning*. Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Skrifter Nr 25.

Gillberg, Å. 2001. *En plats i historien. Nils Niklassons liv och arbete*. Gotarc series B, Gothenburg Archaeological Theses No. 18. Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet. Göteborg.

Grundberg, J. 2001. *Kulturförvaltningens samhällsuppdrag*. Gotarc series C, Arkeologiska skrifter No. 33. Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet. Göteborg.

Gustafsson, A. 2004. Inga vapen – inga män? Ett gravfält från romersk järnålder i Kville socken. I: Claesson, P. & Munkenberg, B.-A. (red.). *Projekt Gläborg–Rabbalshede. Vol. 2. Bygden innanför fjordarna. Landskap och bebyggelse. Arkeologiska undersökningar längs E6 i Bohuslän*. Bohusläns museum. Uddevalla.

Gustafsson, A. & Lundin, I. 2004a. "... och så var det barnen...". Barn- och ungdomsgravar på gravfälten RAÄ 116, Svarteberg socken, RAÄ 1290, Kville socken, och boplatz/gravplats RAÄ 403 i Svarteberg socken. I: Claesson, P. & Munkenberg, B.-A. (red.). *Projekt Gläborg–Rabbalshede. Vol. 3. Bygden innanför fjordarna. Landskap och bebyggelse. Arkeologiska undersökningar längs E6 i Bohuslän*. Bohusläns museum. Uddevalla.

Gustafsson, A. & Lundin, I. 2004b. *Barn i Bohuslän under förhistorisk tid och medeltid. Delrapport 1*. Rapport 2004:16. Bohusläns museum. Uddevalla.

Hernek, R. 2003. A mesolithic winter-site with a sunken dwelling from the Swedish West Coast. I: Kindgren, H., Knutsson, K., Larsson, L., Loeffler, D. & Åkerlund, A. (red.). *Mesolithic on the move. Papers presented at the sixth international conference on the mesolithic in Europe, Stockholm 2000*. Oxbow Books. Exeter.

Hernek, R. 2004. *En vapengrav från äldre järnålder. Arkeologisk undersökning av stensättning och boplatz från äldre järnålder vid Smedberg, Foss socken, Munkedals kommun, Bohuslän*. Riksantikvarieämbetet UV Väst. Rapport 2003:29. Kungsbacka.

Hernek, R. & Jonsson, L. 2003. Förhistoriskt fiske i Bohuslän – främst under stenålder och bronsålder. *Bohuslän. Årsbok 2003*. Bohusläns museum. Uddevalla.

Högrel, L. 2002. Småländska fornlämningsmiljöer i ett religiöst perspektiv. I: *Det gestaltade landskapet – den praktiska estetikens handlingar och avtryck i det agrara landskapet*. Institutionen för landskapsplanering. Sveriges Lantbruksuniversitet. Rapport 02:8. Alnarp.

Johansson, G. 2004. Utan början – utan slut. Kville 1297, en senmesolitisk boplats med hyddor i Bohuslän. I: Claesson, P. & Munkenberg, B.-A. (red.). *Projekt Gläborg–Rabbalshede. Vol. 2. Bygden innanför fjordarna. Landskap och bebyggelse. Arkeologiska undersökningar längs E6 i Bohuslän*. Bohusläns museum. Uddevalla.

Jonsäter, M. 1984. Äldre stenålder – tiden före 3000 f. Kr. I: Furingsten, A., Weiler, E. & Jonsäter, M. (red.). *Från flintverkstad till processindustri*. Riksantikvarieämbetet. Kungsbacka.

Lindholm, K. 1997. *Specialundersökning av världsarvsområdet Tanum*. Delrapport II. Kulturlandskapet. *Förutsättningar och förändring under 2 500 år*. Rapport 1997:5. Bohusläns museum. Uddevalla.

Lundin, I. 1999. *En inventering och dokumentation av maritima ristningar. Från Vinga till Koster*. Delrapport för projekt Blå Skagerrak 1999:44. Bohusläns museum. Uddevalla.

Kindgren, H. 1998 (red.). *Bronser. Bronsåldersfynd i Göteborgs och Bohus län*. Kulturhistoriska dokumentationer 8. Bohusläns museum. Uddevalla.

Knutsson, H. 2000. Rituella och funktionella flintor. I: Hjærtner-Holdar, E. & Risberg, C. (red.). *Hantverkets roll i samhället – produktion och reproduktion. Rapport från den tredje workshopen om hantverksspecialisering. Uppsala 18–19 mars 1999*. Riksantikvarieämbetet UV GAL. Forskningsrapport R0004. Uppsala.

Lundell, J. 1950. Dykning och sjöhistoriskt fältarbete. I: *Unda Maris 1949*. Sjöfartsmuseet – Göteborg.

Människan i centrum – Agenda Kulturarvs programförklaring. Stockholm 2004.

Notini, S. 1967. Slamanskeppen i Ulebergshamn. I: *Unda Maris 1965–1966*. Sjöfartsmuseet – Göteborg.

- Nyqvist, R. 2001. *Landskapet som ram – hus och grav som manifest*. Seminarieupplaga. Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet.
- Nyström, I. 2002. Underwater cultural heritage management in Western Sweden. Preventive conservation and re-burial of finds. I: Hoffmann, P., Spriggs, J.A., Grant, T., Cook, C. & Recht, A. (red.). *Proceedings of the 8th ICOM Group on Wet Organic Archaeological Materials conference. Stockholm 2001*. Bremerhaven.
- Olsson, A. 1998. Landskapets budbärare – vrak som kommunikationslämningar. I: *Bohuslän. Årsbok 1998*. Bohusläns museum. Uddevalla.
- Olsson, A. 1999. Marstrandsprojektet. I: *Årsskrift 1998*. Stiftelsen Västsvensk Konservatorsateljé. Göteborg.
- Olsson, A. 2000. Återdeponeringen av arkeologiska fynd i Marstrands hamn. I: *Bohuslän. Årsbok 2000*. Bohusläns museum. Uddevalla.
- Olsson, A. 2002. Cultural heritage management under water in Sweden – a "Westcoast" perspective. I: Hoffmann, P., Spriggs, J.A., Grant, T., Cook, C. & Recht, A. (red.). *Proceedings of the 8th ICOM Group on Wet Organic Archaeological Materials conference. Stockholm 2001*. Bremerhaven.
- Olsson, A. & Bergstrand, T. 2000. *Vad vet vi om skärgårdens fornlämningar under vatten? En kartläggning med utgångspunkt från nordvästra Orust*. Rapport 2000:29. Bohusläns museum. Uddevalla.
- Orme, B. 1981. *Anthropology for archaeologists: An introduction*. Duckworth. London.
- Ottander, J. & Lindholm, K. 2001. *Kulturhistorisk förstudie. Väg E6 – delen Rabbalshede–Tanumshede. Vägutredning objekt nr 4187. Beskrivning av konsekvenser av vägutbyggnad*. Rapport 2001:14. Bohusläns museum. Uddevalla.
- Oxley, I. 1998. The investigation of the factors that affect the preservation of underwater archaeological sites. I: Babits, E. & van Tilburg, H. (red.). *Maritime archaeology. A reader of substantive and theoretical contributions*. Plenum Press. New York & London.
- Oxley, I. & Gregory, D. 2002. Site management. I: Ruppe, C. & Barstad, J. (red.). *International handbook on underwater archaeology*. The Plenum series in underwater archaeology. Kluwer Press.

Pettersson, J. 1995. *Anonyma fiskelägen – märkliga kulturminnen i Bohusläns skärgård*. Skärhamn.

Pettersson, J. 2001. *Skärgårdsbebyggelsen i Bohuslän under norska tiden. Särskilt kring 1500-talets sillperiod*. Stockevik.

Rosén, C. 1999. Fattigdomens arkeologi – reflexioner kring torpens och backstugornas arkeologi. I: Artelius, T., Englund, E. & Ersgård, L. (red.). *Kring västsvenska hus – boendets organisation och symbolik i förhistorisk och historisk tid*. GOTARC. Series C, Arkeologiska skrifter No. 47. Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet. Göteborg.

Schiffer, M. B. 1995 *Behavioural archaeology. First principles*. Foundation of Archaeological Inquiry. Salt Lake City.

Sjögren, K.-G. 2003. *"Mångfaldige uhrminnes grafvar..." Megalitgravar och samhälle i Västsverige*. Gotarc, series B, Gothenburg Archaeological Theses No. 27. Coast to coast-books No. 9. Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet. Göteborg.

Spector, J. 1993. *What this awl means. Feminist archaeology at a Whapeton Dakota village*. Minnesota Historical Society Press. St. Paul.

Stibéus, M. 1997. Medieval coastal settlement in western Sweden. I: Andersson, H., Carelli, P. & Ersgård, L. (red.). *Visions of the past. Trends and traditions in Swedish medieval archaeology*. Lund Studies in Medieval Archaeology 19/Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter nr 24. Lund & Stockholm.

Strassburg, J. 2000. *Shamanic shadows. One hundred generations of undead subvision in southern Scandinavia 7000–4000 B.C.* Stockholm Studies in Archaeology 20. Arkeologiska institutionen, Stockholms universitet. Stockholm.

Strinnholm, A. 2001. *Bland säljägare och fårfarmare. Struktur och förändring i Västsveriges mellanneolitikum*. Coast to coast-books No. 4. Uppsala.

Thedéen, S. 2001. Livscykel och landskap: Om bronsåldersrösen och skärvstenshögar i Södermanland. I: *Tidsperspektiv. Tidskrift för arkeologisk samhällsanalys nr 1–2*. Institutionen för arkeologi och samiska studier, Umeå universitet. Umeå.

Weiler, E. 1997. Kontinuitet och förändring i senneolitikum. Västsverige. I: Larsson, M. & Olsson, E. (red.). *Regionalt och interregionalt. Stenåldersundersökningar i Syd- och Mellansverige*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar. Skrifter nr 23. Stockholm.

Zvelebil, M. & Jordan, P. 1999. Hunter–fisher–gatherer ritual landscapes. I: Goldman, J. (red.). *Rock art as social representation*. BAR International Series 794. Oxford.

Åberg, M. 1998. *Uddevalla stads historia*. Uddevalla kommun. Uddevalla.